

Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon Merkezi'nden Ulusal Tez Merkezi'ne Doğru

From The Higher Education Council Documentation Center Towards the National Thesis and Dissertation Center

Erol Yılmaz *

Öz

Tezler, akademik çalışmalar başta olmak üzere, araştırmacılar için önemli bilgi kaynaklarıdır. Bu makalede, Türkiye'deki lisansüstü tezlerin bibliyografik denetimi konusunda yapılan çalışmalara kısaca değinilmiştir. Ardından konu, ülkemizdeki en geniş tez koleksiyonuyla 1987 yılından beri ülke geneline bilgi hizmeti vermekte olan Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı bağlamında irdelenmiştir. Daha sonra söz konusu kurumun Ulusal Tez Merkezi (UTM) yapısına dönüşmesi ve daha verimli hizmetler sunmasının önündeki sorunlar ve bunlara ilişkin çözüm önerileri sıralanmıştır.

Abstract

Dissertations and graduate theses are important information sources for researchers, particularly for faculty members. In the present article, studies on the bibliographical control of dissertations and graduate theses of Turkey is reviewed briefly. In the next stage, the topic is reviewed with respect to Higher Education Council's (HEC) Documentation Center which owns the widest collection of dissertations and graduate theses in the country. The mentioned center should be transformed to National Theses and Dissertation Center (NTDC). Finally, the problems that prevent the center to offer more productive services regarding dissertations and theses are discussed and related solutions are presented.

* Erol Yılmaz, Yükseköğretim Kurulu Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nda Uzman Kütüphanecidir. e-posta: erol.yilmaz@yok.gov.tr

Anahtar Kelimeler:

Lisansüstü Tezler, YÖK Dokümantasyon Merkezi, Ulusal Tez Merkezi

Keywords:

Dissertations and Graduate Thesis, HEC Documentation Center, National Thesis and Dissertation Center

Giriş

Yaşadığımız dönemin temel gerçeklerinden biri değişimdir. Kütüphaneler/ bilgi merkezleri de, farklı sektör kurumları gibi, değişimden etkilenmekte ve kullanıcılarının değişen gereksinimlerine uygun hizmet verebilmek için bazı durumlarda kısmî, kimi zaman da bu iyileştirmeler yetersiz kaldığından daha köklü değişikliklere gitmektedirler.

Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı¹ da, 1996 yılında büyük bir değişime uğramış ve fakat bu değişim yeniden yapılanma pozisyonuna dönüşmemiştir. Oysaki Merkez, sahip olduğu geniş tez koleksiyonu ve verdiği hizmetlerle, bu konuda ulusal bir bibliyografik denetim kurumu olacak “Ulusal Tez Merkezi” (UTM) potansiyelini taşımakta ve bilim dünyası bunu sabırsızlıkla beklemektedir. Beklentiye verilecek yanıt geciktikçe de, bu konuda farklı çözüm arayışları ortaya çıkmaktadır.

Tezlerin Bibliyografik Denetimi²

Tezler, araştırmalar için son derece önemli bilgi kaynaklarıdır. Tezleri de kapsayan **gri yayınlar**, çeşitli şekillerde tanımlanmakla birlikte, yapılan tanımlarda genellikle aynı özelliklerin öne çıkarıldığı görülmektedir.

Buna göre gri yayınlar, kısa tanımlamalarla, “*raporlar, kurum içi belgeler, tezler vb. gibi resmi olarak yayımlanmayan ve ticari olarak elde edilemeyen ve sonuç olarak bibliyografik denetimi zor olan yayınlar*” (Prytherch, 1990: 275), “*kurumsal raporlar gibi, genellikle elde edilebilen ancak, resmi olarak satılamayan ve diğer yayınlarla birlikte dizinlenmeyen/ listelenmeyen yayınlar*” (Longley and Shain, 1989: 235), “*geleneksel yayın ticareti yolu ile sağlanamayan ve biçimleri, bibliyografik sunuluşlarındaki farklılıklar gibi nedenlerle kitap, dergi gi-*

¹ Daire Başkanlığı, kütüphanecilik kamuoyunda daha çok “Dokümantasyon Merkezi” olarak bilindiği için, yazının bundan sonraki bölümünde kısaca Merkez olarak tanımlanacaktır.

² Tezlerin ve genelde gri yayınların bibliyografik denetimi konusundaki tarihsel gelişmeler, teknik işlemleri ve hizmete sunulmaları konusunda daha geniş bilgi için bkz. Uysal (1995), Bayır (1995), Bahşişoğlu (2000).

bi geleneksel yayınlardan ayrılan belge türleri" (Bayır, 1995: 98), "resmi olarak ve genelde diğer yayınlarla birlikte listelenmeyen ve normal ticari kanallarla satılmayan, ancak yine de dolaşımda olan kurumsal raporlar gibi yayınlar" (Keenan and Johnston, 2000: 119) şeklinde tanımlanmaktadır.

Belli bir konuda derinlemesine bilginin toplandığı, incelendiği, ortaya sürülen savların bilimsel araştırma yöntemleri ile sınındığı ve yorumlandığı, sorunların ve olası çözümlerin sunulduğu tezler (Bahşişoğlu, 1999: 116) de çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır.

"Bir yüksek derece alabilmek için yapılan akademik bir araştırma içerisinde hazırlanan bilimsel çalışma" (Keenan and Johnston, 2000: 82, 240), "bir derece ya da diploma almak için hazırlanan bilimsel çalışma" (Prytherch, 1990: 202), "bilimsel bir derece (lisans, doktora, doçentlik vb.) almak için yapılan bilimsel araştırma" (Baysal, 1987: 81) bu tanımlardan bazılarıdır.

Tezlerin kolay erişilemeyen bir yayın türü olması ve içerdiği araştırmaya dayalı verilerin kullanıcılar açısından taşıdığı önem nedeniyle, denetim altına alınarak hizmete sunulmasıyla ilgili çalışmalar uzun yıllar önce başlamıştır.

Pekçok Avrupa ülkesinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde bugün gri yayın kapsamına alınmış olan tezlerin bibliyografik denetimi, başlangıcından beri düzenli olarak yürütülmektedir (Uysal, 1995; Bayır, 1995).

Tezlerin bibliyografik denetiminin gerekliliği ve sağlanması konusu UNESCO tarafından 1950 yılında ele alınmış ve üye ülkelerde yapılan akademik tezlerin listelenmesine karar verilmiştir (Uysal, 1995: 30). Tezlerin en eski ve en yaygın duyuru biçimi, belirli sürelerle ve çeşitli düzenlerle listelerini yayımlamaktır. Amerika ve Avrupa'daki pekçok üniversitede üretilen tezlerin listeleri, 19. yüzyıl başından beri görülmektedir (Bahşişoğlu, 1999: 117).

Amerika'da tezlerin bibliyografik denetimi ve hizmete sunulması konusunda temel kurum, University Microfilms International (UMI)'dir. UMI, kendisine gelen tezleri Dissertation Abstracts adlı veri tabanında depolamaktadır. Veri tabanı 1861 yılında kabul edilmiş olan ilk Amerikan doktora tezinden, en son geçen sene/ bir önceki dönem kabul edilmiş olan teze kadar yaklaşık 1.6 milyondan fazla doktora ve master tezini kapsamaktadır. Bu konuda tek yetkili kaynak olan UMI veri tabanı, 1000'den fazla üniversite ve lisansüstü eğitim veren kurumdan gönderilen tezleri hizmete sunmaktadır. Veri tabanına her yıl yaklaşık 47 bin yeni doktora tezi ve 12 bin master tezi ilâve edilmektedir. Dissertation Abstracts International tarafından listelenen Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada ağırlıklı tezler, basılı formatta, CD-ROM üzerinde ve çevrimiçi olarak taranabilmektedir. UMI tarafından listelenen tezlerin bir milyondan fazlası, Order No. (Sipariş No.) ile tam metin olarak kağıt veya mikroform şeklinde sipariş edilebilmektedir (Bahşişoğlu, 1999; Uysal, 1995) ().

UMI, Dissertation Abstracts veri tabanında yer alan tezlerden geriye dönük olanları öncelikle 1861-June 1980 ve July 1980-December 1984 dönemlerini

kapsar şekilde iki CD-ROM şeklinde yayımlamış, 1985 yılından itibaren de her altı ayda bir güncelleştirmeye başlamıştır. UMI, tezlerin bibliyografik denetimini yapan ve bu denli geniş bir koleksiyonla tüm dünyaya fotokopi hizmeti veren kurumsal yapısıyla bu konuda tam bir otorite kurum özelliği göstermektedir (Auger, 1998: 68).

UMI'nin Internet'teki sitesinde, akademik çalışmalarını tamamlayarak onaylananlara, bunları hangi formatta ve süreçte UMI'ye göndereceklerini açıklayan notlar yer almaktadır. Tezler, kağıt, disket, CD-ROM ve birleşik dokümanlar halinde kabul edilmektedir. Ayrıca destek dokümanları denen, kapak sayfası, öz, anlaşma formu, ön-yayın sipariş formu, posta havalesi, yeniden basım izni formları istenmektedir (Bahşişoğlu, 1999: 121-122) (Guidelinesy 2002).

İngiltere'de, İngiliz ve İrlanda tezleriyle ilgili bibliyografik çalışma, Aslib tarafından 1953 yılından beri düzenli olarak derlenerek yayımlanan ve tez künyeleri 1950'ye kadar geriye giden "Index to theses with abstracts accepted for higher degrees by the universities of Great Britain and Ireland and the Council for National Academic Awards" adlı yayın ile yapılmaktadır. 1950'den önce kabul edilen tezler için kontroller, "Retrospective index to theses in Great Britain and Ireland 1716-1950" adıyla 1975 yılında beş cilt halinde yayımlanan yayımla yapılmaktadır (Auger, 1998: 66-67).

İngiliz doktora tezleri için merkezi bir sağlayıcı destek kurum olmamakla birlikte, British Library Document Supply Centre (BLDSC), bu hizmeti 1970'lere kadar inen geniş bir koleksiyonla başarıyla sürdürmektedir. BLDSC tüm İngiliz üniversitelerinden tez almanın yanı sıra, 1964'te kurulan ve hükümet dışı bir kuruluş olan Council for National Academic Awards tarafından ödüllendirilen tezleri de koleksiyona dahil etmektedir (Auger, 1998: 66).

İngiltere'de The Aslib Index to Theses ve British Library Document Supply Center (BLDSC) çevrimiçi kataloğu, iyi birer tez danışma kaynağıdır. İngiliz üniversite kütüphanecileri tezlerin bibliyografik denetimi ve siparişi yanında daha geniş ve hızlı bir bulunabilirlik sağlama arayışına devam etmektedir (Bahşişoğlu, 1999: 118).

Diğer ülkelerdeki tezleri ortaya çıkarabilmek için de, o ülkelerde yayımlanan ulusal bibliyografyalara/ kataloglara bakmak gerekmektedir. Örneğin, Fransız tezleri, 1884'den beri "Catalogue des theses de doctorat soutenues devant les universités Françaises" adlı yayında kayıt altına alınmaktadır (Auger, 1998: 68).

Bu ülkeler dışında Brezilya'da 1954, Hollanda'da 1972, Hindistan'da 1977, Avusturya'da ise 1990 yıllarından beri tezlerin denetimi çalışmaları devam etmektedir. Aynı zamanda bu ülkelerde geriye dönük tezlerin bibliyografyalarının hazırlanması çalışmaları da devam etmektedir (Uysal, 1995).

Günümüzde bütün dünya ülkelerinin tezleri ulusal bir merkezde toplayarak önce ulusal düzeyde bibliyografik denetimini sağlamak, daha sonra da uluslararası düzeyde denetim ve erişebilirliği amaçladıkları (Uysal, 1995: 32) gö-

rülmektedir. Bunun için Standing Conference of National and University Libraries (SCONUL) tarafından önerilen formül/ prosedür tezlere erişebilirlik konusunda ilgili kurumlarca benimsenmiş durumdadır. Buna göre; “bir yüksek derece almak için hazırlanmış ve kabul edilmiş her tezin en az bir kopyası üniversite kütüphanesine verilmeli”, “yazarın iznine bağlı olarak, tüm tezler kütüphanelerarası ödünç verme için erişilebilir olmalı”, “yazar iznine bağlı olarak, tüm tezler fotokopi yoluyla elde edilebilmeli” ve bunların sağlanması için “tezlerin teslimi sırasında, yazardan, ödünç verme ve fotokopi edebilme konusunda verdiği izin yazılı olarak alınmalı ve bu izin belgesi depolanan tezin içine yerleştirilmelidir” (Auger, 1998: 67).

Teknolojik gelişmelerin sayesinde, günümüzde tezlerin dijital olarak saklanabilmesi ve hizmete sunulması da mümkün olabilmektedir.

Örnek olarak, İngiltere’de 1994’te on iki İngiliz üniversitesinden kütüphanelerin örgütlediği ve amacı, özleri ile birlikte tezlerin ulusal düzeyde bibliyografik denetimini yaparak dijital formda saklamak ve kullanıma sunmak şeklinde açıklanan University Thesis Online Group (UTOG) (Bahşişoğlu, 1999) ve University Microfilms International (UMI) tarafından gerçekleştirilen The UMI Digital Library of Dissertations adlı çalışma belirtilebilir. İkinci proje, **UMI’nin 1861 yılından beri üstlendiği toplayıcı, indeksleyici ve yayıncı görevi üzerine** yapılanmış ve giderek büyümekte olan dijital bir kütüphanedir. 1997 yılından itibaren tezler, hem kağıt üzerinde hem de elektronik formatta kabul edilmekte, kağıt üzerinde gelenler UMI tarafından dijital ortama aktarılmaktadır (Bahşişoğlu, 1999: 121).

Günümüzde tezler, ticari olarak birçok farklı formatta genellikle Amerikan kökenli çok sayıda firma tarafından listelenmektedir. Bunlardan başlıcaları Dialog, BRS, FirstSearch (OCLC), CitaDel (RLIN) gibi bibliyografik denetim ve doküman sağlama hizmetleri veren firmalardır (Bahşişoğlu, 1999: 118).

Türkiye’de Tezlerin Bibliyografik Denetimi

Ülkemizde lisansüstü tez olarak, üniversitelerin sağlık, sosyal ve fen bilimleri başta olmak üzere çeşitli enstitülerinde hazırlanmakta olan doktora, sanatta yeterlilik ve yüksek lisans/ bilim uzmanlığı tezleri ile üniversitelerin tıp fakülteleri ile Sosyal Sigortalar Kurumu ve Sağlık Bakanlığı eğitim hastanelerinde hazırlanan tıpta uzmanlık tezleri sözkonusudur.

Ülkemiz üniversitelerinde lisansüstü eğitimin kontrolünü yapan enstitüler, mezun öğrencilerden belli sayıda tez kopyası istemekte ve bunlardan birini Merkez’e göndermektedir. Tıpta uzmanlık tezleri için de benzer bir uygulama üniversitelerin tıp fakülteleri dekanlıkları ile Sağlık Bakanlığı İhtisas Şubesi eliyle yürütülmektedir.

***Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)
Dokümantasyon Merkezi (TÜRDOK)***

Ülkemizde tezlerin bibliyografik denetimi konusunda ilk çalışmayı başlatan TÜRDOK, üniversitelerimizde yapılan ve yurtdışında Türkler tarafından yapıp TÜRDOK'a gönderilen doktora, doçentlik ve uzmanlık tezlerinin bibliyografik denetimini sağlamak üzere, 1975 yılında, üniversitelere, askeri akademilere, lisansüstü eğitim yapan diğer kurumlara ve eğitim hastanelerine bir duyuru yaparak, tezlerin bibliyografik denetim altına alınacağını ve bunların bibliyografik bilgilerinin yıllık olarak yayınlanacağını bildirmiş; ayrıca **yapılacak tezlerin** de düzenli bir şekilde kendilerine ulaştırılmasını istemiştir (Uysal, 1995).

Yapılan çalışmalar sonunda, ilk kez 1977'de Turkish Dissertation Index adıyla Türkçe-İngilizce yıllık bir eser yayımlanmıştır. Birinci sayısı 1974-1975 yıllarına ait olan ve Türkçe baskısı Tez Duyuru Bülteni adıyla çıkan eser temel ve uygulamalı bilimler alanında doktora, doçentlik ve ayrıca ülkemizdeki hastanelerde yapılan tıpta uzmanlık tezlerinin özetleriyle birlikte bibliyografik kayıtlarını vermektedir. Bununla birlikte, yüksek lisans tezleri bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştı (Baysal, 1987; Uysal, 1995; Bayır, 1995; Bahşıoğlu, 1999). Bülten'in 1975-1977 yıllarını kapsayan 2. sayısını, 1977-79 yıllarını kapsayan 3. sayı izlemiş, 1979-1981 yıllarını kapsayan 4. sayı ise, son sayı olmuştur. Bülten'de yer alan tezlerin büyük çoğunluğunun birer kopyası TÜBİTAK kütüphanesinde araştırmacıların hizmetine sunularak aynı zamanda fotokopi hizmeti de verilmiş, araştırmacılar tezin tamamı olmamak koşuluyla bazı sayfalarının fotokopisini alabilmişlerdir (Uysal, 1995).

Uysal (1995: 75-76)'ın, TÜBİTAK Enformatik Daire Başkanlığı Uzmanlarından Aytaç Yıldızeli ile 7.10.1994 tarihinde yaptığı görüşmeye dayanarak verdiği bilgilere göre, 1982 yılında yayınlanan Bülten'in 4. sayısından sonra, tez sayısının artmasıyla hem tez hizmetinin, hem de Bülten'nin hazırlanması zorlaşmış, bu işlemlerin klasik yöntemle yapılmasından dolayı da birtakım aksaklıklar Bülten'in hazırlanmasında gecikmelere neden olmuş, bunun üzerine TÜBİTAK/TÜRDOK yetkilileri tezlerle ilgili bütün işlemlerin bilgisayara dayalı yapılması için bir karar alarak önceki işlemleri durdurmuştur. Çalışmaların fizibilitesi yapılmasına rağmen, ortaya çıkan bazı olumsuzlukların uzun süre devam etmesi üzerine, kimi yetkililer bu işin YÖK tarafından yapılması gerektiğini, bazıları ise, TÜRDOK'un yapması gerektiğini savunmuşlardır. Bu süre içerisinde tezler TÜRDOK'a gelmeye devam etmiş ancak, hiçbir işlem yapılmamış ve hizmete sunulmamıştır. Bu arada Merkez ve TÜBİTAK yetkilileri arasında konuyla ilgili birtakım görüşmeler yapılmış fakat, bir sonuca bağlanamamış ancak, 1987 Yılı İcra Planı'nda konunun ele alınması ve YÖK ve TÜBİTAK yetkililerinin görüşmeleri sonucunda, bu hizmetin Merkez tarafından yürütülmesinin daha uygun olacağına karar verilmiştir.

YÖK Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı

Tarihçe

YÖK'te bir dokümantasyon merkezi kurma çabaları 1983 Mart'ında başlamış ve Merkez 26 Aralık 1984 tarihinde hizmete açılmıştır (Tuncer, 1986: 33; Tuncer, 1988: 57).

Genel amacı Türkiye'deki bilimsel çalışmaları desteklemek, özel amacı ise, üniversiteler ile diğer kamu ve özel sektör kuruluşlarındaki araştırma yapan kişilere yardımcı olmak, ayrıca kütüphanelere doküman sağlamak (Tuncer, 1988: 57) olan Merkez'in, bu amaca yönelik görevleri de; "Kütüphanenin düzenli çalışmasını sağlamak", "kitap ve dergileri yurtiçinden ve yurtdışından sağlamak, bunların mikrofilm, film, video-banda geçirilmesini ve ciltlenmesini ve kataloglamasını yaptırmak", "gerekli her türlü film, fotokopi, kitap, dergi ve makaleleri sağlamak" ve "kütüphane hizmetlerini yükseköğretim kurumları ile, ihtiyaç duyan kişi ve kurumlara sunmak" (Yükseköğretim Üst..., 1983) şeklinde belirlenmiştir.

Kuruluş amacını gerçekleştirmek için ayrıca, "zengin bir müracaat koleksiyonu oluşturarak enformasyon hizmeti sunmayı da planlamış (Tuncer, 1983: 71-72) olan Merkez'in, üniversitelerde eğitimi yapılan her disipline ait önemli yayınların satın alındığı dergi koleksiyonunun sayısı, 1983 yılında 4800 iken, 1987'de, 13520'ye ulaşmış (Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde..., 1988: 43), ileriki yıllarda dergi sayısının 16 bine çıkarılması hedeflenirken (Tuncer, 1986), 1993 Ocak ayı itibarıyla bu sayı 9796'ya düşmüştür (Özbudak, 1995: 116). Bununla birlikte, YÖK verilerine göre, dergi sayısı 1991 yılında 19791'e ulaşmıştır (Türk yükseköğretiminde..., 1991: 25).

Merkez'de, Türk bilimine katkıda bulunmak prensibi gereği, ilk zamanlar hiçbir hizmet için ücret alınmamış (Tuncer, 1988), ancak zamanla artan maliyetler nedeniyle fotokopi hizmeti ücretlendirilmiş, sonraki dönemlerde ülkenin ekonomik durumundaki bozulmalara da paralel olarak, Merkez'in koleksiyonundaki eksilmeler/ erimeler nedeniyle hizmetin kalitesi düşmüş ve "nihayet 1993 yılı başında 6000'e kadar düşürülen süreli yayın abonelik giderlerinin de YÖK sırtında bir kambur olacağı düşüncesiyle izleyen yıllarda Merkez'in TÜBİTAK'a devri gündeme gelmiştir" (Çakın, 1998).

Üniversite rektörlüklerine gönderilen (17.09.1996 tarih ve B.30.0.YDB.0.00.00.02/152 sayılı) bilgi yazısıyla da, Merkez, 11.07.1996 tarihinde eski yapısından resmen ayrılmıştır.

Tezlerin Bibliyografik Denetimiyle İlgili Dönem

Merkez, Uysal (1995: 88)'ın aktardığına göre, 1987 İcra Planı'nda, "*Bilgi Tarama Merkezi, üniversitelerin elindeki eski ve yeni bilgi, tez, yayın ve araştırmaları tarayarak kodlamaya ve hizmete sunmaya başlayacaktır*" (1987: 165) ifadesinin yer almasından sonra, Türk üniversitelerinde hazırlanmış olan yüksek lisans ve doktora tezlerini toplamayı da sorumluluğu altına almıştır (Turkish Higher...,1996: 9). Konunun YÖK tarafından yazılı olarak üniversite rektörlüklerine bildirilmesiyle tezler Merkez'e gönderilmeye başlamış, TÜRDOK'un 1991 yılı sonunda bünyesinde mevcut olan bütün tezleri Merkez'e göndermesiyle de (Uysal, 1995) koleksiyon hızla artmaya başlamıştır. 1991 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı hastaneler ile Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde hazırlanan tıpta uzmanlık tezleri için de girişimde bulunulmuştur (Uysal, 1995).

TÜRDOK tarafından yayımlanan Tez Duyuru Bülteni'nden sonra, Merkez tarafından 1987-1988 yıllarına ait tezleri kapsayan Türkiye Tez Kataloğu yayımlanmış, sonraki yıllarda da süren bu hizmet, en son 1995 yılı tezlerinin bibliyografik bilgilerini kapsayan katalogdan (Türkiye Tez..., 1999) sonra durmuştur. Sonraki yıllara ait tezlerin katalogları ise, Merkez tarafından <http://www.yok.gov.tr/yokbirim/dokuman/katalog/katalog.html> adresinde hizmete sunulmaktadır.

Tezlerle ilgili hizmetin başlangıcında, yurt dışında Türk araştırmacılar tarafından hazırlanan tezlerin de bu veri tabanında yer alması düşünülmüş (Bayır, 1995: 53) ancak bu gerçekleşmemiştir.

Bugün, Merkez tarafından yapılan denetim çalışmaları ile tez tarama ve belge sağlama hizmetlerinin teknolojinin sunduğu olanaklardan yararlanarak İnternet ortamında sunulması konusunda daha önce başlatılan ve uygulamaya konulan çalışmalar devam etmekte ancak, çeşitli olumsuzluklar/ yetersizlikler nedeniyle istendik düzeye gelmesi geciktiği için, elektronik ortamda çalışmalar yaparak hizmet verecek farklı bir merkezin kurulması da dahil olmak üzere çeşitli öneriler (Boz, 2001) sunulmaktadır.

Tezlerin Bibliyografik Denetimi Konusunda Diğer Kurumsal Çalışmalar

Tezlerin bibliyografik denetimiyle ilgili olarak, TÜRDOK ve ardından Merkez'in dışında, üniversitelere bağlı kütüphaneler ve enstitüler ile Milli Kütüphane, Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi gibi kurumların da çalışmaları söz konusudur

Üniversite kütüphaneleri bağlı oldukları üniversitenin enstitülerinde kabul edilen tezlerin bir kopyasını bünyelerinde bulundurarak, gerekli işlemlerden son-

ra hizmete sunmaktadırlar. Bunun dışında birer kopya da tezi onaylayan enstitülerde bulunmaktadır.

Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Kütüphanesi, Bakanlığın İhtisas Şubesi'ne teslim edilen tıpta uzmanlık tezlerini bünyesine alarak yararlanmak isteyen herkese hizmet vermektedir. Tezlerin istenilen kısımlarından (gerekirse tamamı) fotokopi verilmekte ve ayrıca tezler çok gerekli durumlarda kurum personeline bir-iki gün mesai saati dışında ödünç verilebilmektedir. Sağlık Bakanlığı ile Sosyal Sigortalar Kurumu'na bağlı eğitim hastanelerine ve %2-3'ü de üniversitelerin tıp fakültelerine ait olmak üzere 10-12 bin civarında tezi kapsayan koleksiyonda, 1990-2001 yılları arası tezler kullanımda olmakla birlikte, Kurum'da daha eski yıllara ait tezler de bulunmakta, ancak yer sorunu nedeniyle ayıklama yapıldığı için, her dönemde yaklaşık olarak son 10 yıla ait koleksiyonla hizmet verilmektedir.³

Tezlerle ilgili hizmet veren bir başka kurum da Milli Kütüphane'dir. Tezler, 2527 sayılı Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu'nun hükümlerine göre, kapsam dışı olmasına rağmen, Kanun'da anılan kurumlardan biri olan Milli Kütüphane'ye tez gönderilmeye devam etmektedir. Koleksiyonda Şubat 2001 tarihi itibarıyla 26680 adet tez bulunmakta ve bu tezler diğer yayınlar gibi kataloglanıp sınıflandırılarak yer numarası aldıktan sonra kitaplarla aynı raflarda depolanmaktadır. Bir günde araştırmacılar için 12, öğrenciler için 6 adet çıkarılan tezlerin, telif hakları gerekçesiyle giriş, kaynakça ve herhangi bir 10 sayfasının fotokopisi çekilebilmektedir (Boz, 2001: 55).

Bununla birlikte, anlatılan tüm uygulamalarda, Merkez'e oranla sınırlı sayıda bir tez koleksiyonuyla, daha küçük bir araştırmacı grubuna hizmet verilmektedir.

Bibliyografik Denetim ve Hizmete Sunma Konusunda Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Merkez'in, yeni döneminde UTM olarak yapılanması konusunda yaşanan temel sorunlar ve olası çözüm önerileri şu şekilde sıralanabilir:

1. Tezlerin bibliyografik denetimi konusunda temel problem, Merkez'in bu görevi yerine getirmeye başladığı 1987 yılından beri, tartışmaya yer bırakmayacak denli sağlam bir yasal dayanaktan yoksun olarak tezleri topluyor olmasıdır.

Tezlerle ilgili hizmet kararıyla, o dönemde faaliyetlerine devam etmekte olan 28 üniversitenin rektörlüklerine konuyla ilgili olarak YÖK Başkan Vekili imzasıyla 25.06.1987-03.07.1987 tarihleri arasında gönderilen tekbiçim yazıda (YAY-DOK/10.01.001.2221-2246, 2297-2298) şu ifadelerle yer verilmiştir;

"Bilindiği üzere 1983 yılında Yükseköğretim Kurulu bünyesinde kurulan Do-

³ Kütüphane Sorumlusu Hüseyin Göl ile 24.01.2002 tarihinde yapılan görüşmeden elde edilen bilgiler.

kümantasyon Merkezi, onbinin üzerinde yerli ve yabancı dergi abonesi ile başta üniversitelerimizdeki öğretim elemanları olmak üzere, ihtiyaç duyan bütün araştırmacılara hizmet sunmaktadır. Merkezin amacı, kitap dışında her tür doküman toplamak olduğundan, öncelikle önemli araştırmaları içeren tezleri de kapsamına almış durumdadır. Bu meyanda, üniversitenizde yapılan bilim uzmanlığı ve doktora tezlerinden birer adedinin Merkezi' mize gönderilmesi için gereğini rica ederim."

Ne var ki, yazı beklenen etkiyi göstermemiş, ilgili kurumların gerekli ciddi-yet ve duyarlılığı göstermemeleri çok sayıda tezin hizmete sunulamamasına neden olmuş, ilk yazıdan sonra ilki 10.08.1990 tarihinde olmak üzere (YAY-DOK/10.01.002/ 3171 sayılı), bugüne kadar yazılarak gelen çok sayıda yazı ise, durumu değiştirmemiştir. Yazıların yazılma nedeni ise, ilgili üniversitenin sadece belli enstitülerinden tez gelmesi; tez yerine sadece tez listesi gönderilmesi; tezlerin eksik gönderilmesi; veri giriş formlarının eksik doldurulması ve tezlerin Türkçe ve yabancı dildeki özetlerinin olmaması; tezlerin öğrenciler tarafından gönderilmesi veya getirilmesi vb. nedenler olmuştur.

Aynı şekilde, Merkez'in ulusal ölçekte bir tez merkezi potansiyeline karşın, herhangi bir otorite kimliği olmadığından, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde kabul edilen tezlerin de toplanarak hizmete sunulması düşünüldüğünde, yazılan 21.03.1994 tarih ve YAY.DOK.B.30.0.YDB.0.00.01.02.15 sayılı YÖK Başkan Vekili imzalı yazıda, kurumun tezlerinden birer kopyayı göndermeleri **mümkünse** istenmiş, ancak tezler gönderilmemiştir.

Merkez'in 1996'da yeni döneme geçişinden kısa bir süre sonra bir ihtisas kütüphanesi kurulmakta olduğu belirtilerek bir milletvekili aracılığıyla ve resmi yazıyla belirli konulardaki tezlerden birer adet istenmiş, verilen olumsuz cevabın ardından, bu istek kanun teklifi halinde TBMM'ye taşınmıştır. Bunun üzerine Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü ve YÖK Başkanlığı ile yapılan görüşmelerden sonra bu konuda net bir karar alınarak ülkedeki en geniş tez koleksiyonuyla hizmet veren bir kurum varken, yeni bir bilgi merkezi kurulmasının savurganlık olacağı belirtilmiş ve bu girişim sonuçsuz kalmıştır.

Ayrıca, kutup-1 tartışma listesine gönderilen mesajlarda, tezlerin bibliyografik denetimini üniversite kütüphaneleri ve enstitüler bazında yapmaya yönelik çalışmalar dile getirilmiş ve teknolojik gelişmelerin ışığında Merkez'in neler yaptığı sorgulanmıştır (Atılgan ve Karaağaç, 2001; Yar, 2001; Çelik, 2001; Çağıltay, 2001; Bilmen, 2001; Gök, 2001).

Bunun dışında, bir ticari firmanın, Internet ortamında dijital kütüphane olarak hizmet verecek bir tez veri tabanı oluşturmaya başladığı, vereceği hizmetler (tez tarama, tez kataloğu vb.), yaptığı fiyatlandırma ve deneme sürümündeki veritabanında bulunan bilgilerin YÖK'ün 1987-1988 yıllarına ait tez kayıtları olduğu belirtilmiş (Çetinkaya, 1999), daha sonra YÖK için üretildiği söylenen yazılımın Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü'ne hibe edildiği açıklanmıştır

(Çetinkaya, 2001).

Kıscacası, teknolojik gelişmelerin ışığında UTM şeklinde yeniden yapılanması Merkez'in varlığını tartışılır duruma getirmiş ve sonuçta ticari firmaların da aralarında olduğu farklı kurumların bu hizmetle ilgili arayışları sözkonusu olmuştur.

Bu nedenle, temel problem olan otorite kurum olma konusunda olumlu bir sonuç alabilmek için, birbirinin benzeri olan yazılar göndermek yerine, Merkez'in konumu, zaman geçirilmeden sağlam bir yapıya kavuşturulmalıdır. Bu amaçla, öncelikle en kısa sürede tezlerle ilgili tüm boyutların tartışılacağı bir toplantı düzenlenmeli ve her gruptan (hukukçular, kütüphanecilik öğretim elemanları, Merkez'den ve dışarıdan uzman kütüphaneciler, tez yazarları, yayıncılar vb.) ilgili kişilerin bu toplantıya katılımı sağlanmalıdır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda özellikle bibliyografik denetim ve telif hakları/ kullanım hakları konularında çalışma yapacak bir proje grubu oluşturulmalıdır.

2. Merkez'de yeterli düzeyde halkla ilişkiler faaliyeti yapılmamaktadır. Bu durum Merkez'in kamuoyunda ya hiç bilinmemesine, ya da eksik bilgilerle tanınmasına neden olmaktadır.

Merkez'in hizmete başladığı 1984 yılından bugüne kadar, ilk ve tek broşürün hazırlandığı 1997 yılına kadar tanıtım amaçlı herhangi bir broşür, kitapçık vb. basılı bir araç hazırlanmamıştır. Merkez hakkında tanıtım bilgisi talep eden bireylere tek tek mektup yazılması yoluna gidilmiştir.

Özellikle 1996 yılına gelindiğinde, tezler dışındaki koleksiyonunu ve hizmetlerini TÜBİTAK'a devreden ve devir tarihini 11 Temmuz 1996 olarak bildiren (17.09.1996 tarih ve B.30.0.YDB.0.00.00.02/152 sayılı yazı) Merkez'in, yeni pozisyonunu ve hizmetlerini tanıtmak için yukarıda anılan broşür dışında hiçbir faaliyet yapmaması, çeşitli ortamlarda tamamen devredilmiş ve bir anlamda kapanmış gibi değerlendirilmesine yol açmıştır.

Yetgin (1999) ve Saros (1999)'un kütüphanecilerin tartışma listesi olan kutupl'e gönderdikleri mesajlarında, Şan (1999)'ın da kendisine gelen ve bu listeye yönlendirdiği bir mesajda Merkez'in, TÜBİTAK'a tamamen devredildiğini belirten açık ifadeler yer almıştır. Ayrıca, bazı yazılı ortamlarda da aynı yönde ifadeler yer almıştır (Çakın, 1998: 46-48; Tekman, 1997: 73-74; Kayaoğlu, 1999: 279; Tonta, 1997: 62; Tekman, 1996: 310).

Bu tür yanlış anlamaları UTM yapılanmasıyla ortadan kaldırma yolunda yapılacak temel çalışmalardan biri olarak, zaman geçirmeden planlı bir halkla ilişkiler çalışması başlatılmalı ve bu çalışmaların sürekliliği için halkla ilişkiler konusunda uzman kişilerden oluşan bir grup oluşturulmalıdır. Bu çalışmalar içerisinde, öncelikle kısa vadede, Merkez'i koleksiyon ve hizmetler açısından tanıttak ve gerekli tüm bilgileri verecek kolay anlaşılır bir rehber (basılı ve elektronik) hazırlanmalı ve bu rehber aracılığıyla Merkez'in bugünkü durumu ülke çapında ilgili tüm kişi ve kurumlara tanıtılmalı, yine bu amaçla özel olarak konfe-

rans, seminer vb. toplantılar düzenlemenin yanı sıra bilgi hizmetleri konusunda düzenlenmiş olan toplantılarda Merkez personelinin katılımı sağlanarak özellikle akademik bilgi toplumuna ulaşılmalıdır. Uzun vadede ise, basılı halkla ilişkiler materyallerinden yararlanmanın dışında, özellikle geniş kitlelere ulaşabilme konusunda kitle iletişim araçlarından yararlanılmalıdır. Bunun dışında, kullanıcılar için önemli konuları belirli aralıklarla duyuracak bir bültenin yayımlanması da düşünülmelidir.

3. Merkez'in UTM olma yolunda en büyük engellerinden birisi, personel yetersizliğidir.

Özellikle uzman kütüphaneci yetersizliği, aralıksız olarak gelen tezlerin bibliyografik künyesiyle bile olsa, en kısa sürede tez veri tabanında yer almasını geciktirmekte, bu durum da her dönemde depoda yaklaşık 10-15 bin tezin sanki hiç yapılmamış gibi bekletilmesine ve lisansüstü öğrencilerin bu tezlerden habersiz, benzer ya da aynı çalışmaları yapmalarına, diğer kullanıcı gruplarının da araştırmalarının eksik yapılmasına neden olmaktadır.

Tezlerin depodan getirilerek kullanıcıların hizmetine sunulması işleminde de yeterli sayıda personel görevlendirilememekte, bu durum kullanıcılara az sayıda (bir günde 7 adet) tez çıkarılmasına neden olmakta; hastalık, izin alma veya benzer bir durumda azalan personel sayısına bağlı olarak, depodan çıkarılan tez sayısı daha da düşürülmektedir. Bu ise, kullanıcıların Merkez'den verimli bir şekilde yararlanmalarını engellemektedir.

Ana hatlarıyla verilen bu problemin çözülmesi yolunda yapılacak tek şey, öncelikle yeterli sayıda kütüphanecilik ve bilişim teknolojileri konularında uzman personelin Merkez'de istihdam edilmeleri sağlanmalıdır. Bunun yanı sıra, kullanıcılara, daha fazla tez sunabilmek için yardımcı eleman sayısı artırılmalıdır. Özellikle kısa vadeli çözüm amacıyla, yardımcı eleman konusunda YÖK'ün diğer birimlerinde çalışan personel arasından, geçici bile olsa, geçişler sağlanmalıdır.

4. Merkez'in hizmet verdiği gün sayısı ve saatleri bir ulusal merkez için son derece yetersizdir. Hafta içi günlerde, 8.30-12.30, 13.30-17.30 saatleri arasında hizmet verilen Merkez'de, gün içinde çıkan tezlerin tekrar yerine yerleştirilebilmesi için 16.15'den sonra da tez çıkarılmamaktadır. Bu ise, çoğu öğretim üyesi, öğretim görevlisi ve araştırma görevlisi olan kullanıcılarının özellikle belge sağlama konusundaki beklentilerini tam olarak karşılamamaktadır. Tarama işleminin Internet üzerinden elektronik olarak da yapılabiliyor olması, bu konuda kullanıcıların fazla problem yaşamalarını önlemekte, fakat gerekli olan tezlerin fotokopilerinin elde edilmesinde çok büyük sıkıntılar yaşanmaktadır.

Bu konuda yapılacak en pratik çözüm, yeterli sayıda uzman kütüphaneci, kütüphanecilik bilgisi gerektirmeyen işleri (veri formlarının girişi vb.) yapacak ara eleman ve tez çıkaracak yardımcı eleman takviyesiyle Merkez'i hafta sonları da hizmete açmak ve hem öğle tatilinde, hem de akşamları belli bir saate (örn. 22.00

veya 22.30 gibi.) kadar hizmet vermektedir.

Bu konuda, en azından Ankara içerisindeki kullanıcıların bir kısmının belge sağlama konusundaki problemlerinin çözümüne yönelik olarak da, bir belge sağlama organizasyonu olan Ortak Belge Sağlama (OBES) Projesi'nden (<http://www.ulakbim.gov.tr/servisler/obes>) gerekli yükümlülükler yerine getirilerek yararlanılabilir. Temel amacı, “üye kütüphane koleksiyonları kullanılarak belge sağlama işlemlerinde işbirliği yapmak” şeklinde belirtilen Proje'nin protokolüne sadece küçük bir ilâve yapılarak Merkez de sisteme dahil edilecek ve böylece sistemde var olan Gazi, Hacettepe ve Orta Doğu Teknik üniversitelerindeki akademik personel ve lisansüstü öğrenim gören öğrencilere çok büyük bir kolaylık sağlanmış olacaktır.

İlerleyen zaman içerisinde tezlerin tam metin olarak elektronik ortamda erişilebilir duruma getirilmesiyle bu konudaki sıkıntı minimum düzeye inecektir.

5. Merkez'in kullanıcı grubu, 124 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin 9. maddesinde, “yükseköğretim kurumları ile ihtiyaç duyan kişi ve kurumlar” olarak belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, Merkez'in web sayfasında, “verilen hizmetlerden, üniversite personeli ile lisansüstü programlarına devam eden kişiler ve çeşitli kurumlarda görev yapmakta olan araştırmacılar yararlanabilir” (<http://www.yok.gov.tr/web4/yararlan.html>) denilmekte ve Merkez'e gelerek hizmet almak isteyen yüksek lisans, doktora, sanatta yeterlilik ve tıpta uzmanlık öğrencileri, öğretim üyeleri, öğretim elemanları, araştırma görevlileri ve bunların dışında, kamu personeli ile özel sektör personeline hizmet verilmektedir. Anılan gruplar dışında, örneğin, herhangi bir kurumda çalışmayanlar ve/veya üniversitelerin çeşitli fakülte ve yüksekokullarında lisans öğrenimine devam eden kişiler hizmetten yararlanamamakta, bu ise, istisnasız her gün büyük tartışmalara neden olmaktadır. Buna karşın, İnternet ortamında erişim sağlayan, örneğin bir lise, hatta ilkokul öğrencisi koleksiyonu kolayca tarayabilmektedir. Faks ya da posta ile tarama isteğinde bulunanların da, hizmet grubunda olup olmadığı sadece verilen beyana göre değerlendirilmekte ve istenilen bilgi taraması uzman kütüphaneciler tarafından yapılarak, sonucu basılı çıktı olarak gönderilmektedir.

İlk yıllardan beri hizmet alamayan lisans öğrencileri hizmetlerden yararlanabilmek için, ya bağlı bulundukları fakülte dekanlığından yazı alarak tekrar başvurmakta, ya da ilgili fakülte dekanı ya da yardımcısı bir yazıyla öğrencileri adına hizmeti talep etmektedir. Ancak bu durumlarda, geçmişte olduğu gibi bugün de, tüm yazılara olumsuz yanıt verilmektedir.

Bu tür tartışmaları ve karışıklığı önleyebilmek için, 124 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname hükümlerine göre, hizmetlerini esas olarak yükseköğretim kurumlarına vermek durumunda olan Merkez, bunun için öncelikle gerekli personel ve bilgisayar ilâvelerini yaparak üniversite öğrencilerinin tamamını, eğer bu mümkün olmazsa birçoğu bitirme tezi hazırlayan son sınıf öğrencilerini hizmet kapsamına almalıdır. Yapılan ilâvelere rağmen meydana gelecek yığılmaları ve

dolayısıyla hizmette oluşacak aksamaları önleyebilmek için, gerekirse, yükseköğretim kurumları ile eğitim hastanelerinde çalışan araştırmacı personel dışındaki bireyler hizmet kapsamından çıkarılmalı ve bu kişiler Milli Kütüphane'ye, üniversite kütüphanelerine ve ilgili özel kütüphanelere yönlendirilmelidir.

Hizmetlerin elektronik ortamda sunulması konusundaki çalışmaların sonuçlanmasıyla, hem kullanıcı grubunu genişletmek mümkün olabilecek, hem de Merkez'e bizzat gelenlerin sayısı azalacağından daha rahat hizmet verilebilecektir.

6. Merkez, tezlerin bibliyografik denetimini **ulusal düzeyde** gerçekleştirmesine karşın, bilim dünyası ve kullanıcılar açısından kabul edilemez oranda "kayıtdışı tez" sözkonusudur. Merkez'in tezleri toplama konusunda yasal bir dayanakta yoksun olmasına bağlı olarak bir zorlayıcı durumun olmaması ve ayrıca kurumların da konunun önemine inanarak gereken duyarlılığı göstermemeleri nedeniyle, Merkez'e hiç gönderilmeyen tezler birinci grup kayıtdışı tezleri oluşturmaktadır. İkinci grup, Merkez'e gönderilmiş ancak, işlemleri bitmediği için veri girişi yapılmamış tezlerden oluşmakta; üçüncü grup ise, çalışılmakta olan ancak, haklarında nicel ve nitel hiçbir bilgi bulunmayan çalışmalardan meydana gelmektedir. Kısacası, **çok sayıda tezin bibliyografik bilgileri, Merkez'in veri tabanında yer almadığı için bibliyografik denetim tam olarak yerine getirememektedir.**

Uygulamada, tez konusu seçimi için veri tabanından düşünülen konuda tez olup olmadığı araştırıldığında, eğer düşünülen konuda ve aynı doğrultuda bir tez bulunmuyor ise, çalışmaya başlanılmaktadır. Oysa tez veri tabanında, depoda olan tezlerle, çalışılmakta olan tezler görünmemektedir. Bu durumun sonucu olarak da, benzer hatta aynı konularda birden çok tez hazırlanarak büyük bir bilimsel emek ve maddi kaynak savurganlığı olmaktadır. Lisansüstü öğrenim mezunları ile tez veri tabanında aynı döneme ait işlemi bitmiş tez sayıları incelendiğinde bibliyografik denetim altına alınamamış tez sayısının ne denli çok olduğu daha net anlaşılabilecektir.

Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi verilerine göre⁴, 1987-1999 yılları arası lisansüstü mezun öğrenci sayısı 110305 iken, aynı dönemlere ait olmak üzere 11.01.2002 tarihi itibarıyla Merkez'e gelen toplam tez sayısı sadece 88710'dur (www.yok.gov.tr/web4). Aradaki fark, kayıtdışı tez sorununu tüm netliğiyle gözler önüne sermektedir.

Bu durum, tez veri tabanının da mevcut özelliğiyle yetersiz kaldığını göstermekte, bu eksiğin giderilmemesi ise, bilimsel gelişme ve dolayısıyla ülke kalkınması önünde büyük bir engel olarak durmaktadır.

⁴ Ayrıntılı rakamlara erişebilmek için ÖSYM tarafından her yıl yayınlanan ve ilgili yıla ilişkin istatistiki verileri içeren kaynaktan [örn. 2000-2001 Öğretim yılı yükseköğretim istatistikleri = *The 2000-2001 Academic year higher education statistics*. (2001). Ankara: Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi] yararlanılabilir.

Bu sorunun çözümü için temelde lisansüstü tez hazırlanan **tüm kurumlardan** tezlerin gelmesini sağlayacak bir yasal düzenleme yapılmalı ve böylece kabul edilmiş tezlerin eksiksiz olarak tez veri tabanına girmesi sağlanmalıdır. İkinci olarak da, halen hazırlanmakta olan tezler ayrı bir veri tabanında, ya da mevcut veri tabanına yapılacak ilâveyle kayıt altına alınmalıdır. Sözkonusu işlem ile, kısa bir geçiş süresinden sonra, alınan her tez konusu proje veri tabanında yer alacak ve burada yer alan bir proje kaydı tezin Merkez'e ulaşmasından sonra gerekli teknik işlemlerinin yapılmasıyla, bitmiş tezlerin veri tabanına aktarılacakları kullanıma sunulacaktır. Bu durumda, yeni bir tez çalışması yapacak kişinin, bitmiş ya da çalışılmakta olan bir tezden haberdar olmaması sözkonusu olamayacağından, çalışılmış ya da çalışılmakta olan bir konu tekrar aynı boyutlarıyla ele alınmayacaktır. Kısacası, Tez Veri Tabanı'nın ayrı ve/veya içinde bir "Tez Projeleri Veri Tabanı"nın varlığıyla bu problem kesin olarak çözülmüş olacaktır.

Ayrıca, eksiksiz bir ulusal denetim için, tez gönderen kurumların (üniversiteler, tıp fakülteleri, eğitim hastaneleri...) koleksiyonlarında bulunan tezlerin tam sayıları belirlenerek, Merkez'de bulunmayan tezlerin (en eskiden en yeni teze kadar) birer kopyası basılı ve/veya elektronik kopya olarak sağlanmalıdır.

Bunun dışında, güçlü bir UTM yapısı için, eskiden var olan doçentlik ve profesörlük tezleri de sisteme alınmalıdır. Ayrıca, devlet üniversiteleri ve özel üniversiteler tarafından lisansüstü çalışma için yurtdışına gönderilen öğrencilerin gittikleri üniversitelerde kabul edilen tezleri de sisteme dahil edilmelidir. Tam bir bibliyografik denetim ve daha geniş bir koleksiyonla hizmet sunabilmek için koşullar uygun olduğu takdirde, kimi üniversitelerde hazırlanan bitirme tezleri de dikkate alınmalıdır.

7. Merkez'de bibliyografik denetimin yanı sıra, koleksiyonda bulunan tezlerden fotokopi çekirme şeklinde bir belge sağlama hizmeti de verilmekte, ancak bu konu geçmişte olduğu gibi bugün de devam eden tartışmalara neden olmaktadır. Tartışmalar özellikle Merkez'in 1996 yılındaki yeni döneminde yoğunlaşarak sürmüş; bir kısım tartışmacı, "telif haklarına aykırı olduğu ve kopya tezlere meydan vereceği için" tezlerin metin kısmından (özellikle de tezin tamamı) fotokopi çekilmesine karşı çıkmışlardır. Karşı gruba göre ise, "tezler ticari yayın olmadığı için uygulamanın telif haklarıyla ilgisi bulunmamaktadır; kopya tezleri engelleme görevi de tez danışman(lar)ı ile jüri üyelerinin ve sonrasında YÖK'ün ilgili kurulunun görevidir. Ayrıca, kütüphaneci bilgi depocusu ve bilgiyi saklayan bir güvenlik görevlisi olmadığı gibi, kovuşturma yapmak kütüphanecilik felsefesine tamamen aykırıdır."

Konu ayrıca, YÖK Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanı'nın da katıldığı 13-14 Haziran 1996 tarihli "XV. Üniversite Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanları Toplantısı"nda da görüşülmüş ve toplantı sonunda, "...yasaların müsaade ettiği ölçüde yazarından izin almaksızın fotokopi yoluyla araştırmacılara hizmet verilmesinin ilgili dairenin inisiyatifine bırakılması..." yönünde tavsiye

kararı alınmıştır.

Tartışmaların yoğunlaşmasıyla birlikte, Merkez, öncelikle uzman kütüphanelerden oluşan bir ekibi bu konuyu araştırmakla görevlendirmiştir. Çalışmalar sonunda hazırlanan raporda (Kaya, Cihaner, Kayan, 1997), telif hakları konusuyla ilgili 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun telif haklarıyla ilgili 38. maddesine atıfla durum değerlendirilmiş ve sonuç bölümünde şu ifadeler yer verilmiştir: *"Özetle bu raporun hazırlayıcılarına göre, ilgili Kanun'da tezlerin metin kısımlarından kişisel kullanım amaçlı olarak fotokopi çekiltirmelerine engel teşkil eden bir bahis yoktur. Ayrıca mesleki referanslarımız da kullanıcılarımızın mevcut koleksiyondan mevzuat çerçevesinde en üst düzeyde yararlandırılması yönündedir."*

Daha sonra, bu rapordaki görüşler doğrultusunda, Kültür Bakanlığı Telif Hakları ve Sinema Genel Müdürlüğü'ne başvurularak (08.01.1997 tarih ve B.30.0.YDB.0.00.00.212 sayılı yazı), araştırmacıların kullanım sırasında tezlerin bir bölümünün ya da tamamının fotokopisini alabilmeleri konusunda görüş sorulmuş, verilen cevapta, Kanun'un 38'nci maddesinin 1'nci ve 2'nci fıkralarına atıfla, kişisel amaçlı olmak ve **hak sahiplerinin menfaatlerine zarar vermemek kaydıyla** uygun olduğu görüşü dile getirilmiştir. Merkez yönetimi, hazırlattığı rapora, bu yazıyı da ekleyerek, YÖK Eğitim Komisyonu Başkanlığı'na başvurarak oradan da görüş istemiştir. Sözkonusu yazıda, araştırmacıların özellikle zaman yetmezliği nedeniyle sürekli fotokopi talebinde bulundukları, üniversitelerde bu konuda farklı uygulamalar olduğu ve gerek sözlü, gerekse yazılı şikayetlerin Merkez'e aktarıldığı, standart bir uygulama bulunarak alınan kararın tüm üniversite kütüphanelerine duyurulmasının zorunluluğu dile getirilmiştir. 2.3.1998 tarihli cevap yazısında (B.30.0.EÖB.0.00.00.03-08.05-415) konuyla ilgili nihai görüş, **"tezlerden fotokopi çekilmesi uygun mütalaa edilmektedir"** şeklinde net ifadelerle iletilmiştir.

Türk kütüphanecilerinin tartışma listesi olan kutup-l'de bu konu yoğunlukla tartışılmış ve görüş bildiren profesyonel kütüphanecilerin tamamı ilke olarak tezlerin istenilen yerlerinden fotokopi çekilmesinin serbest olması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir (Uçmaz, 2001; Karataş, 2001; Gök, 2001; Akış, 2001; Boz, 2001; Odabaş, 2001; Toplu, 2001; Aydın, 2001; Çardaklı, 2001; Çağiltay, 2001; Belge, 2001). Yazar haklarına dikkat etmenin gerekliliğinin de vurgulandığı tartışmalarda (Toplu, 2001; Boz, 2001), ayrıca, tezlerin bir an önce tam metin olarak Internet ortamında erişilebilir kılınması, en azından bibliyografik künye olarak bu işin tüm tezleri kapsar biçimde halledilmesi istenmiş ve bu iş için Merkez göreve davet edilmiştir (Akış, 2001; Aydın, 2001). Tartışmalara ABD'den katılan Çağiltay (2001) ve Belge (2001), bu ülkede tezlerden rahatlıkla fotokopi çekilebildiği gibi, istenildiğinde belli bir süreyle ödünç de alınabildiğini ve ücreti karşılığında tezlere tam metin olarak erişimin de mümkün olabildiğini belirtmişlerdir. Bunların dışında, Merkez'in, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na dayanarak

yazar haklarını da gözetir bir şekilde sorunu çözmesi gerektiği bildirilmiş (Toplu, 2001); ABD'den örnekler verilerek Türkiye'de de özel şirketlerin tezlerin fotokopileri ve tam metin elektronik erişimleri konusuna el atmalarının iyi olacağı, böylelikle erişimin daha da hızlanacağı belirtilmiştir (Belge, 2001). Değişik tarihlerde yapılan yoğun tartışmalara karşın Merkez, yalnızca bir kez (2001), "YÖK Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Tez Merkezi olarak; Kültür Bakanlığı Telif Hakları ve Sinema Genel Müdürlüğünden, 'tezlerin araştırmacılar tarafından kişisel amaçlı kullanımlarında bir bölümünün ya da tamamının fotokopisinin alınması' konusunda görüş sorulmuştur. Kültür Bakanlığının olumlu görüşü üzerine, YÖK Başkanlığı tezlerden fotokopi alınmasına izin vermiştir." şeklinde yanıt vermiştir.

Görüldüğü gibi, yapılan tartışmaların odağında tez yazarlarının telif haklarının ihlal edildiği düşüncesi hakimdir. Oysaki, öncelikle telif hakkı ile kullanım hakkının aynı durumu ifade etmediği kabul edilerek, tezlerden bireysel amaçlı fotokopi alma ile yazara ait telif hakkının ortadan kalkmadığı benimsenmelidir. 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile sözkonusu Yasa'yla ilgili en son yapılan değişiklikleri içeren 4630 Sayılı Yasa'da (Fikir ve Sanat..., 2001) bu duruma ilişkin açık ifadeler yer verilmiştir. İlgili yasalarda yer alan hükümlerle, "bir eserin sahibi onu meydana getiren" (Madde 8- Değişik: 21.2.2001-4630/5) şeklinde tanımlanmakta; işleme, yayma ve çoğaltma hakları tamamen eser sahibine bırakılmaktadır.

Farklı bir mevzuat olmaması nedeniyle tezler konusunda da bu durum geçerli olacağından, ulusal bir bibliyografik denetim yapılarak, yine ulusal ölçekte hizmet verebilmek amacıyla tezlerin enstitülere ve eğitim hastanelerine teslimi sırasında tez yazarlarından kullanıma izin verdiklerine ilişkin bir yazı alınarak, bu izinler hem tezin içinde bulundurulmalı, hem de ayrı bir yerde muhafaza edilmelidir. Herhangi bir yenilik içeren tezlerde patent başvurusu ve/veya herhangi bir bilimsel yayında yayımlanacak olması gibi özel durumlarda, tez yazarının tezin içeriğinden yararlanma konusunda geçici süreyle kısıtlama getirme hakkı bulunmalı, ayrıca yazarın tezini sadece özel izniyle kullanıma sunma hakkı da olmalıdır. Ancak her iki durumda da, tezin bibliyografik künyesi tam bir bibliyografik denetim sağlanabilmesi ve benzer çalışmaların yeniden yapılmaması için kullanıma açık olmalıdır. Yurtdışında da buna benzer uygulamaların olduğu bilinmektedir.

Yurtdışındaki tezler, UMI aracılığı ile istenen formatta, kağıt, mikroform, disket, CD-ROM veya birleşik elektronik dosya halinde sipariş edilebilmektedir. UMI, tezin kabulünden sonra yazarla yaptığı anlaşma ve yeniden basım ve dağıtım izni sayesinde bu hizmeti vermektedir. Böylece tezler, geniş bir potansiyel kullanıcı grubuna ulaşabilirken, yazarın bilimsel emeği uygulama alanı bulabilmekte; manevi ve maddi karşılığını alabilmektedir (Bahşıoğlu, 1999: 122).

Ülkemizde de benzer bir yapıyla UTM, tez yazarlarıyla yapacağı anlaşmalar

sonunda, isteyen araştırmacılara kâr amacı gütmeyen bir ücret karşılığı tezin bir kopyasını/ istenilen bölümlerinin fotokopilerini ya da elektronik hizmetin yaygınlaşmasıyla değişik formatlardaki kopyalarını gönderebilir. Ayrıca uzaktan erişen kullanıcılara istedikleri bölümleri yazdırma ve/veya indirme (download) şeklinde hizmet verebilir. Böylece hem hizmetlerin finansmanı sağlanmış, hem de kullanıcılara daha kaliteli bir hizmet verilmiş olacaktır. Bunun yanı sıra elde edilecek gelirin bir kısmının tez yazarına ödeneceği bir sistemin kurulması, tez hazırlayan bireyleri hem daha kaliteli çalışmalar konusunda motive edecek, hem de kullanım iznini verme konusunda daha fazla teşvik edecektir.

Bu şekilde bir yapı kurulana kadar ise, Merkez tarafından yapılan araştırma ve gerekli makamlarla yapılan yazışmalar sonucunda YÖK Başkanlığı tarafından verilen “tezlerden fotokopi alabilme izni”ni kullanıcı lehine değerlendirmek ve tezlerin istenilen kısımlarından fotokopi alınmasına izin vermek kütüphanecilik felsefesi açısından da uygun olacaktır. Bu uygulama tüm üniversite ve araştırma kütüphanelerinde de bir an önce başlatılmalıdır.

Bununla birlikte Merkez’in bugünkü uygulamaları kapsamında, içerisinde fotokopi alabilme konusunda izin belgesi bulunmayan tezin kullanıcıya kütüphane içi kullanım amacıyla ne kadar süreyle verileceğine de karar vermek gerekmektedir. Çünkü Merkez’de yıllardır verilen hizmet sırasında, ilgili tezin hergün alınarak mesai saati sonuna kadar yazıldığı, sayfa sayfa fotoğrafının çekildiği ve diz üstü bilgisayarla yazıldığı görülmüştür. Ayrıca bir bölümünün fotokopisine izin verildiğinde de, birkaç kez aynı tez alınarak bir-iki günde tezin tamamı fotokopi edilmektedir.

Sonuç olarak, tezlerin bibliyografik denetimini ulusal boyutta tam/ eksiksiz yaparak, ticari yollarla kolaylıkla elde edilemeyen bu özel yayınları geniş kitlelerin kullanımına sunabilmek için Merkez’in bugünkü yapısı, hem yasal olarak, hem de personel ve teknolojik alt yapı ve olanaklar açısından yetersiz kalmaktadır. Bu olumsuz durumu ortadan kaldırarak, tezlerin tam bir bibliyografik denetimini yapabilmek ve ulusal/ uluslararası toplumun kullanımına sunabilmek ise, kısmî iyileştirmelerle değil, daha yapısal değişikliklere gidilerek, yani UTM şeklinde yeniden yapılanmayla olasıdır. Gerekli yasal destekle de güçlendirilmiş böyle bir merkez Türk kütüphaneciliği için, özellikle uluslararası platformda, gurur kaynağı olacaktır.

KAYNAKÇA

- “About proquest digital dissertations”, [Çevrimiçi] Elektronik adres: http://wwwlib.umi.com/dissertations/about_pqdb [4.02.2002].
- Akış, Cennet. (20 Nisan 2001). “Tezlerin fotokopilerinin çektilmesi hakkında”, [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]
- Atılgan, Doğan ve Selim Karaağaç. (18 Temmuz 2001). “Tezler”, [kutup-l tartışma listesine gön-

derilen e-posta mesajı]

Auger, Charles Peter. (1998). *Information sources in grey literature*. 4th ed., London: Bowker-Saur.

Aydın, Süleyman. (26 Nisan 2001). "Tez", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]

Bahşişoğlu, Hatice Kübra. (1999). "Üniversite kütüphanelerinde tezlerin erişimi ve kullanımı", 21. *Yüzyılda Üniversite Kütüphanelerimiz Sempozyumu bildirileri (22-24 Ekim 1998)* içinde (116-124). (Yay. Haz.) Ender Bilar. Edirne: Trakya Üniversitesi.

—. (2000). *Türkiye'deki bilgi merkezlerinde gri yayınların sağlanması üzerine bir inceleme*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara, Hacettepe Üniversitesi.

Bayır, Didar. (1995). *Gri yayınlar: Tanımlama, sağlama, bibliyografik sunuş ve işlemler / Grey literature: Identification, acquisition, bibliographic presentation and processes*. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.

Baysal, Jale. (1987). *Kütüphanecilik alanında yeni kavramlar araçlar yöntemler*. İkinci bası. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

"Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu", *Resmî Gazete* (2741, 2.7.1934)

Belge, Aysun. (20 Nisan 2001). "Tezlerin fotokopilerinin çektilmesi hakkında", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]

—. (26 Nisan 2001). "Tez fotokopisi", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]

Bilmen, Mehmet. (7 Haziran 2001). "SAÜ Fen Bilimleri Enstitüsü-Tez özetleri", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]

Boz, Mehmet. (25 Nisan 2001). "Tez fotokopisi", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]

—. (2001). *İnternet üzerinden tezlere tam metin erişim: Türk üniversiteleri için kavramsal bir model*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara, Hacettepe Üniversitesi.

Çağıltay, Nergiz Ercil. (20 Nisan 2001). "Tezlerin fotokopilerinin çektilmesi hakkında", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]

Çakın, İrfan. (1998). "Üniversitelerimizin bilgiye erişim ortamları: Genel değerlendirme", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı): 37-67.

Çardaklı, Fatih. (26 Nisan 2001). "Tezler", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]

Çelik, Sönmez. (6 Haziran 2001). "SAÜ Fen Bilimler Enstitüsü-Tez özetleri", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]

Çetinkaya, Yüksel. (1999). *TOTAL Tez Veri Tabanı Sistemi*. (Yayınlanmamış 2 sayfa metin)

—. (8 Kasım 2001). "Tez Tarama Sistemi", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]

Devlet Planlama Teşkilatı. *1987 İcra Planı*. (1987). Ankara: DPT.

"*Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu*", Kanun No. ve Kabul Tarihi: 5846/ 5.12.1951. *Resmî Gazete* (7931, 13.12.1951)

"*Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin Kanun*", Kanun No. ve Kabul Tarihi: 4630/ 21.2.2001. *Resmî Gazete* (24335-mükerrer, 3.3.2001)

Gök, Necati. (20 Nisan 2001). "Tez fotokopileri", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]

—. (7 Haziran 2001). "Tez özetleri", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]

"Guidelines for submission of dissertations and masters' theses in electronic format", [Çevrimiçi] Elektronik adres: http://www.lib.umi.com/dissertations/about_etds [04.02.2002]

Karataş, Ahmet. (19 Nisan 2001). "Tezlerin fotokopilerinin çektilmesi hakkında", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]

Kasım 1981-Kasım 1988 döneminde yükseköğretimdeki gelişmeler. [1988]. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı.

Kaya, Yeter., Abdurrahman Cihaner ve Yusuf Kayan. (1997). *YÖK Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı bünyesinde bulunan tezlerden fotokopi çektilmesi konusunda rapor*. Ankara. (Metin yayımlanmamıştır, 5 sayfa).

Kayaoğlu, Hülya Dilek. (1999). *Derme oluşturma ve geliştirme: İ. Ü. Merkez Kütüphanesi'nde büt-*

- çe yönetimi (Nisan 1994-Kasım 1997). İstanbul: Mavibulut.
- Keenan, Stella and Colin Johnston. (2000). *Concise dictionary of library and information science*. 2nd ed. London: Bowker-Saur.
- Longley, Dennis and Michael Shain. (1989). *Macmillan dictionary of information technology*. 3rd. ed.. London: Macmillan Press.
- "Ortak Belge Sağlama (OBES)", [Çevrimiçi] Elektronik adres: <http://www.ulakbim.gov.tr/servisler/obes> [28.01.2002]
- Odabaş, Ali. (24 Nisan 2001). "Tezlerin fotokopilerinin çekilmesi", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]
- Özbudak, Elçin. (1995). "YÖK Dokümantasyon ve Uluslararası Bilgi Tarama Merkezi koleksiyonundaki sanat ve beşeri bilimler konulu süreli yayınların kullanım değerlendirilmesi", *Türk Kütüphaneciliği*, 9 (2): 113-123.
- Prytherch, Ray. (1990). *Harrod's librarians' glossary of terms used in librarianship, documentation and the book crafts and reference book*. 7th ed. Aldershot, Hants: Gower.
- Saros, Nilüfer. (5 Ağustos 1999). "Bilgiye erişim", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]
- Şan, Müjgan. (6 Ağustos 1999). "Yayın alımı hk.", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]
- Tekman, Erkan. (1997). "Ulusal Akademik Ağ Ulak-Net: Planlama, kuruluş ve projeler", 33. *Kütüphane Haftası bildirileri (31 Mart-6 Nisan 1997, Ankara)* içinde (70-79). (Yay. Haz.) Bülent Yılmaz. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- . (1996). "Ulusal araştırma ağları ve ULAK-NET projesi", *Türk Kütüphaneciliği* 10 (3): 307-310.
- Tonta, Yaşar. (1997). "Ulusal bilgi ağları ve ULAKBİM", 33. *Kütüphane Haftası bildirileri (31 Mart-6 Nisan 1997, Ankara)* içinde (59-69). (Yay. Haz.) Bülent Yılmaz. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Toplu, Mehmet. (24 Nisan 2001). "Tez fotokopisi", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]
- Tuncer, Nilüfer. (1983). "Üniversite kütüphanelerinin merkezileştirilmesi konusunda Yükseköğretim Kurulu'nun görüşü ve Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon Merkezi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 32 (2): 69-72.
- . (1986). "Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon ve Uluslararası Bilgi Tarama Merkezi", *Yükseköğretim Bülteni* 1 (1): 33-35.
- . (1988). "Belge sağlayan kuruluşlar: YÖK Dokümantasyon Merkezi ve BLDSC", *Türk Kütüphaneciliği* 2 (2): 51-60.
- Turkish Higher Education System and education*. (1996). 2nd ed. Ankara: Turkish Higher Education Council.
- Türk yükseköğretiminde on yıl: 1981-1991/ 1981 Reformu ve sonuçları*. (1991). Ankara: Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı.
- Türkiye tez kataloğu 1995*. (1999). Ankara: Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon Merkezi.
- Uçmaz, Ramazan. (19 Nisan 2001). "Tezlerin fotokopilerinin çektilmesi hakkında", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]
- Uysal, Neşecan. (1995). *Tezlerin bibliyografik denetimi ve Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon Merkezi Tez Veri Tabanı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara, Ankara Üniversitesi.
- Yar, Mehmet Ali. (6 Haziran 2001). "SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]
- Yetgin, Serpil. (5 Ağustos 1999). "Bilgiye erişim", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]
- YÖK Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı. (20 Nisan 2001). "Tezlerin fotokopilerinin çekilmesi", [kutup-l tartışma listesine gönderilen e-posta mesajı]
- "Yükseköğretim Üst Kuruluşları ile Yükseköğretim Kurumlarının İdari Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", Kabul Tarihi: 7.10.1983 *Resmî Gazete* (18228, 21.11.1983)